

УДК 330.341.2; 330.564.2

К. Г. ГУБІН

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
Hubin@ukr.net
ORCID ID: 0000-0002-6914-0971

О. О. НАБАТОВА

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, Харків
olga_nabatova@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-0259-4191

**СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗБУДОВИ
ПРАВОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНСЬКІЙ СИСТЕМІ
ФОРМУВАННЯ ДОХОДІВ¹**

Охарактеризовано рівень розвитку правової економіки в українській системі формування доходів. Перспективи розбудови правової економіки пов'язано з можливостями реалізації комплексу заходів «сфери – процедури – органи – кадри – контроль». Висвітлено зміст та шляхи запровадження цього комплексу заходів, а також головні перешкоди запропонованим реформам. Викладено можливу послідовність просування реформ.

¹ Роботу виконано в межах цільової комплексної програми «Соціально-економічна модернізація України та формування інноваційної моделі розвитку» (№ державної реєстрації 0111u000961) та фундаментального дослідження «Науково-теоретичні проблеми формування, розвитку та інституційної побудови правової економіки в Україні» за рахунок видатків державного бюджету (№ державної реєстрації 0115U000326).

Ключові слова: реформи в Україні, розвиток конкурентного ладу, відділення бізнесу від влади, конституційна економіка, правова економіка, боротьба з корупцією.

JEL Classification: P21, H00, K00.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси не призвели до формування в Україні правової економіки, тому необхідно визначити головні перешкоди розвитку правової економіки та з'ясувати способи їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концепція правової економіки базується на теорії конституційної економіки, значний внесок у розвиток якої здійснив Дж. Бьюкенен [1]. Теоретичні засади конституційної економіки дістали розвитку у працях Б. Акермана [2], Н. Берггрена [3], В. Блока та Т. Ді-Лоренцо [4], Ф. Фаріні [5, с. 184–222], Л. Хауве [5, с. 223–238] та ін. Виходячи з особливостей економіки розвинених країн Заходу, зазначені автори досліджують проблему ефективності правил та інститутів, у межах яких взаємодіють індивіди, а також процесів, на основі яких формуються ці правила та інститути. Водночас проблемі спрямування економічної діяльності у межі формальних правил та інститутів не приділяється достатньої уваги. Але для України ця проблема є однією з головних і тому потребує додаткового дослідження в межах теорії правової економіки.

Концепцію конституційної економіки та питання її формування у перехідній економіці вивчають Г. М. Андрєєва [6], П. Д. Баренбойм [7], П. О. Добродумов [8], О. В. Скупінський [9], Г. А. Гаджиев, В. І. Лафитський, В. О. Мау, А. В. Захаров, В. Д. Мазасв, Д. В. Кравченко [10] та ін. Віддаючи належне цим дослідникам, не можна не відмітити ігнорування проблеми розвитку конституційної економіки у системі формування доходів. Проте саме ця система є однією з визначальних для розвитку правової економіки. Тому потрібне дослідження у відповідному напрямі.

Формулювання цілей. Мета статті – розкрити стан та перспективи розбудови правової економіки в українській системі формування доходів.

Виклад основного матеріалу. Система формування доходів населення охоплює систему регулювання доходів та систему саморегулювання доходів. Від механізмів формування доходів значною мірою залежать спрямованість зусиль людей та зміст їх економічної діяльності. У джерелі [11, с. 269–305] показано, що в розвинених країнах домінують ринкові конкурентні переваги, засновані на перевазі у використанні законів та механізмів функціонування ринку. А в Україні велику роль відіграють адміністративно-управлінські конкурентні переваги, засновані на перевазі у важелях впливу державної влади.

Якщо в розвинених країнах зусилля людей спрямовуються переважно на створення вартості, то в Україні нерідко значно вигідніше перерозподіляти вартість. Зокрема, підвищення якості продукції чи зниження її собівартості, інтенсифікація маркетингових зусиль, в Україні нерідко не такі вигідні, як налагодження неформальних зв'язків із політиками чи держслужбовцями за-для участі у перерозподілі державної власності, отримання преференцій від держави, створення неконкурентних бар'єрів для інших підприємців. Дуже вигідно, за бездіяльності чи навіть сприяння владних структур, формувати монопольне становище та отримувати на основі цього надприбутки. Не менш цікавий напрям – використання надр України, значна частина доходів від якого за сприяння окремих політиків та держслужбовців оминає народ та акумулюється підприємцями й корупціонерами.

Головні риси сформованої в Україні системи формування доходів населення розкрито у джерелах [12–13]. Велику роль у процесах розподілу та перерозподілу доходів відіграє неформальна взаємодія бізнесу та влади, на основі якої розвивається складна система корупційних відносин. Ця система, несумісна з правовою економікою, розвинулася першою і заблокувала розвиток правової економіки в Україні.

Адже в процесі ринкової трансформації розвиток економічних відносин нерідко випереджав розвиток відповідної нормативно-правової бази, через що виникло багато неформальних інститутів та інституційних пасток. До того ж нормативно-правова база економічної діяльності частково створювалася заради отримання окремими представниками влади корупційної ренти та заради формування деякими підприємцями неринкових конкурентних переваг. Тому нормативно-правове регулювання економіки містить багато норм, що дозволяють чиновникам створювати перешкоди фірмам, або надавати окремим підприємцям преференційні умови ведення бізнесу. Окрім того, протягом двох десятиріч чимало інститутів влади вибудовувалось таким чином, аби надати можливості систематичного стягнення окремими політиками та держслужбовцями корупційної ренти з бізнесу та населення.

Журнал *The Economist* у своєму рейтингу кланового капіталізму у 2016 р. поставив Україну на вкрай непривабливе п'яте місце [14]. Замість розвитку правової економіки в процесі ринкової трансформації у нас сформувався її антипод – складний конгломерат корупційних відносин бізнесу та влади, який унеможливає формування правової економіки. Адже за правової економіки корумповані політики та чиновники втрачать можливості стягнення корупційної ренти, а нечесні підприємці – неринкові конкурентні переваги та доступ до використання і перерозподілу державних та приватних активів.

Зважаючи на це, можна зрозуміти труднощі, з якими стикаються представники державної влади, що останні два роки здійснюють реформи. Адже існують потужні фінансово-промислові групи та чимало впливових політиків і держслужбовців, яким вигідне збереження статус-кво. Вони здатні «розмивати» реформи, тобто гальмувати їх, нівелювати найбільш радикальні зміни та іноді навіть повертати у зворотний бік.

Вважаємо, що перспективи розбудови правової економіки в українській системі формування доходів тісно пов'язані з можливостями реалізації комплексу заходів «сфери – процедури – органи – кадри – контроль» (СПОКК).

Перша складова СПОКК передбачає скорочення сфер економіки, на основі яких активно розвиваються корупційні відносини. Найбільш масштабним напрямом є розвиток конкурентного ладу, адже він заперечує використання адміністративно-управлінських конкурентних переваг, які пов'язані з корупцією. Суттєвий вплив матиме детінізація економіки, зокрема на основі легалізації деяких видів тіньової діяльності (гральний бізнес, можливо, проституція та ін.), в яких сьогодні генерується величезна корупційна рента.

Необхідно заблокувати офшорні схеми та інші механізми відмивання тіньових доходів та хабарів. Слід забезпечити ефективний захист прав власності задля подолання в Україні рейдерства та пов'язаних із ним корупційних відносин.

Задля детінізації економіки кількість податків необхідно скоротити, а їх рівень – поступово знижувати. Слід спростити адміністрування податків. Податкові пільги як джерело корупційних відносин мають бути скасовані (окрім критично важливих для соціально-економічного розвитку).

Вкрай важливо мінімізувати такий каталізатор корупції, як управління державними підприємствами. В перспективі значну частину держпідприємств можна приватизувати, проте зараз це неможливо зробити за пристойні кошти і тому головне завдання – припинити викачування коштів з держбюджету через ці підприємства. Стратегічні та економічно перспективні підприємства доцільно тимчасово передати в управління авторитетним іноземним компаніям. Інші слід або законсервувати, або передати у довгострокову оренду. Слід забезпечити максимальну прозорість діяльності держпідприємств заради здійснення громадського контролю.

Ще одна важлива сфера-генератор корупційних відносин – землекористування та використання надр – також потребує впорядкування. Зокрема, видобуток бурштину та піску здійснюється нелегально через нерозвиненість законних механізмів видобутку. Кошти від розробки надр мають спрямовуватися на користь народу, а не олігархів чи корумпованих чиновників.

Сфера держзакупівель давно викликає нарікання через масштабні зловживання. Державні закупівлі слід по можливості скоротити або передати у ведення відповідних міжнародних організацій. Решта закупівель мають відбуватися за прозорою схемою ProZorro. Непрозорі закупівлі для оборонного сектору через нібито секретність припустимі лише в обмежених масштабах, скажімо, не більше 10% від державного оборонного замовлення.

Потужними джерелами корупційних відносин є митниця та податкова. Оскільки їх реформування поки що не дало суттєвих результатів, вважаємо за доцільне розглянути можливість передачі митниці та податкової на 5 років в управління іноземним структурам (наприклад, митницям та податковим розвинених країн ЄС). Розбудовані цими структурами механізми та процедури роботи, а також підготовлені кадри мають бути передані Україні після закінчення строку управління.

Зміна процедур роботи державних органів влади передбачає всеосяжну дерегуляцію економіки. Забираючи у чиновників важелі впливу, ми автоматично знижуємо рівень корупції. Оскільки повна відмова від державного регулювання економіки неможлива, слід переходити до автоматично діючих регуляторів та позбавлятися дискреційного регулювання. Адже саме можливість прийняття суб'єктивних рішень конкретними держслужбовцями дозволяє їм «допомогти» або «завадити» фірмам чи фізичним особам, через що розвиваються корупційні відносини. Дискреційною владою доцільно наділяти лише обмежене коло чиновників середнього та вищого рівня, діяльність яких слід ретельно контролювати.

На сучасному етапі розвитку нам потрібна максимально проста, зрозуміла й недвозначна нормативно-правова база, яка виключає подвійність трактувань державними службовцями, виключає варіанти дій, за які можна було б вимагати хабарі.

Третій елемент СПОКК (органи) має відношення до реформування та створення нових державних органів. Безпосередньо розвиток правової економіки та боротьба з корупційними відносинами пов'язані з правоохоронними органами. На сьогодні вже зроблено чимало у цьому напрямі: створено декілька нових антикорупційних органів та відбувається кадрове оновлення старих. Збільшуються зарплати окремих категорій державних службовців. Проте відмічаються і певні недоліки: кадрове оновлення далеко не повне; нові антикорупційні органи дуже повільно формуються та розпочинають свою роботу; антикорупційним структурам надані не всі необхідні для ефективної діяльності повноваження. Суттєвою проблемою є і відсутність антикорупційного суду.

Функції та повноваження державних органів необхідно відкоригувати таким чином, аби позбавити їх потенційних можливостей стягнення корупційної ренти. Повноваження новостворених антикорупційних структур необхідно розширити.

Самого лише реформування державних органів недостатньо. Необхідно вичистити їх від корумпованих кадрів, які є учасниками неформальних корупційних мереж. Адже старі кадри можуть віднайти можливості для стягнення корупційної ренти навіть у реформованих органах. Тому необхідна їх переатестація спеціально створеними структурами з акцентом на ознаках корупційної діяльності, з докладною перевіркою статків та видатків, включаючи всіх пов'язаних осіб. До роботи цих органів слід залучати представників громадськості та українців, що є громадянами країн Заходу.

На перших етапах реформування слід більш активно залучати на керівні посади громадян розвинених країн. Їх статки та видатки ретельно контролюються в країнах Заходу, що само по собі є непоганим запобіжником корупційних дій. Необхідно створити систему соціальних ліфтів, аби освічені й талановиті люди могли обіймати керівні та привабливі посади в правоохоронних органах без хабарів. Задля руйнування корупційних соціальних мереж необхідно регулярно проводити ротацию кадрів.

П'ятий елемент СПОКК – контроль – охоплює дуже багато різних складових, серед яких необхідно відмітити необхідність створення ефективної системи контролю доходів, добробуту та видатків політиків і держслужбовців, а також усіх пов'язаних з ними осіб. Не менш важливо збільшити підзвітність влади народу. Для цього, зокрема, необхідно запровадити практику часткових виборів до представницьких органів влади, а також створити реально працюючі механізми відкликання депутатів та імпічменту посадових осіб, включаючи президента. Слід запровадити відносно простий механізм ініціювання громадянами референдумів. Недоторканність народних депутатів має бути суттєво обмежена.

Через опір тих організацій та осіб, яким вигідне збереження статус-кво, послідовність просування запропонованих реформ може бути такою: спочатку західні партнери України вчиняють тиск на нашу владу, яка починає реформи, що сприяють посиленню інститутів громадянського суспільства та розвитку підзвітності влади. Після цього громадськість більш активно долучається до просування реформ. І лише залучення до цих процесів широких верств населення та зміна менталітету українців дозволять завершити розбудову правової економіки.

Висновки. Замість розвитку правової економіки в процесі ринкової трансформації в Україні сформувався її антипод – складний конгломерат корупційних відносин бізнесу та влади, який унеможлиблює формування правової економіки. Реформи останніх двох років не змінили кардинально ситуацію, тому необхідно запровадити комплекс заходів «сфери – процедури – органи – кадри – контроль». Початковим імпульсом для реалізації запропонованих реформ може стати тиск західних партнерів, проте розбудова правової економіки неможлива без активної участі інститутів громадянського суспільства та залучення до цих процесів широких верств населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Buchanan J. M. The Domain of Constitutional Economics / J. M. Buchanan // *Constitutional Political Economy*. – 1990. – Vol. 1. – No. 1. – P. 1–18.
2. Ackerman B. Constitutional Economics – Constitutional Politics / B. Ackerman // *Constitutional Political Economy*. – 1999. – No. 10. – P. 415–424.
3. Berggren N. Essays in constitutional economics : Dissertation for the Doctor's Degree in Economics / N. Berggren. – Stockholm : Economic Research Institute, Stockholm School of Economics, 1997. – 110 p.
4. Block W. Constitutional Economics and The Calculus of Consent / Walter Block, Thomas DiLorenzo // *Journal of Libertarian Studies*. – 2001. – Vol. 15. – No. 3. – P. 37–56.
5. The Elgar Companion to Law and Economics / Edited by Jürgen G. Backhaus. – Second Edition. – Cheltenham : Edward Elgar Publishing Limited, 2005. – 784 p.
6. Андреева Г. Н. Институт собственности в конституциях зарубежных стран и Конституции Российской Федерации : монография / Г. Н. Андреева. – М. : Норма, 2009. – 368 с.
7. Баренбойм П. Д. Философия права и Конституционная экономика // *Очерки конституционной экономики*. – М. : Юстицинформ, 2009. – С. 232–275.
8. Добродумов П. О. Конституційна економіка як об'єкт дослідження / П. О. Добродумов // *Прав. вісн. Укр. акад. банків. справи*. – 2010. – № 1 (3). – С. 18–23.
9. Скупінський О. В. Конституційна економіка: поняття та перспективи для України [Електронний ресурс] / О. В. Скупінський // *Форум права*. – 2011. – № 1. – С. 909–914. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11covpdu.pdf>.
10. Конституционная экономика / Г. А. Гаджиев, П. Д. Баренбойм, В. И. Лафитский и др. ; отв. ред. Г. А. Гаджиев. – М. : Юстицинформ, 2010. – 256 с.
11. Нематеріальна економіка: управління формуванням і використанням інтелектуального капіталу : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2014. – 404 с.

12. Безпека людського розвитку: економіко-теоретичний аналіз : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Право, 2010. – 448 с.
13. Безпека людського розвитку в правовій, соціальній державі : монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. ; за ред. Л. С. Шевченко. – Х. : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. – 850 с.
14. Comparing crony capitalism around the world [Electronic resource] // The Economist. – 2016. – Access: <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2016/05/daily-chart-2>.

REFERENCES

1. Buchanan J. M. (1990). The Domain of Constitutional Economics. *Constitutional Political Economy*, 1(1), 1-18.
2. Ackerman B. (1999). Constitutional Economics – Constitutional Politics. *Constitutional Political Economy*, 10, 415–424.
3. Berggren N. (1997). *Essays in constitutional economics*. Stockholm, Sweden: Economic Research Institute, Stockholm School of Economics.
4. Block W., DiLorenzo T. J. (2001). Constitutional Economics and The Calculus of Consent. *Journal of Libertarian Studies*, 15 (3), 37–56.
5. Backhaus J. G. (2005). *The Elgar companion to law and economics*. Cheltenham, England: Edward Elgar Publishing Limited.
6. Andreeva G. N. (2009). *Institut sobstvennosti v konstitutsiyah zarubezhnyih stran i Konstitutsii Rossiyskoy Federatsii*. Moskva, Rossiya: Norma.
7. Barenboym P. D. (2009). Filosofiya prava i Konstitutsionnaya ekonomika. In G. A. Gadzhiev (Ed.), *Ocherki konstitutsionnoy ekonomiki* (pp. 232-275). Moskva, Rossiya: Yustitsinform.
8. Dobrodumov P. O. (2010). Konstytutsiina ekonomika yak ob'ekt doslidzhennia. *Pravovyi visnyk Ukrainskoi akademii bankivskoi spravy*, (1), 18–23.
9. Skupinskyi O. V. (2011). Konstytutsiina ekonomika: poniattia ta perspektyvy dlia Ukrainy. *Forum prava*, (1), 909–914. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11covpdu.pdf>.
10. Gadzhiev G. A., Barenboym P. D., Lafitskiy V. I. (2010). *Konstitutsionnaya ekonomika*. Moskva, Rossiya: Yustitsinform.
11. Shevchenko L. S., Hrytsenko O. A., Kamins'ka T. M. (2014). Nematerialna ekonomika: upravlinnia formuvanniam i vykorystanniam intelektualnoho kapitalu. Kharkiv, Ukraina: Pravo.
12. Shevchenko L. S., Hrytsenko O. A., Kamins'ka T. M. (2010). *Bezpeka liudskoho rozvytku: ekonomiko-teoretychnyi analiz*. Kharkiv, Ukraina: Pravo.
13. Shevchenko L. S., Hrytsenko O. A., Kamins'ka T. M. (2013). *Bezpeka liudskoho rozvytku v pravovii, sotsialnii derzhavi*. Retrieved from http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/4595/1/Shevchenko_Bezpeka_2013.pdf.
14. Comparing crony capitalism around the world. (2016). Retrieved from <http://www.economist.com/blogs/graphicdetail/2016/05/daily-chart-2>.

Стаття надійшла до редакції 06.10.2016.

К. Г. ГУБИН

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

О. А. НАБАТОВА

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры экономической теории Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого, Харьков

**СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
ПРАВОВОЙ ЭКОНОМИКИ В УКРАИНСКОЙ СИСТЕМЕ
ФОРМИРОВАНИЯ ДОХОДОВ**

Охарактеризован уровень развития правовой экономики в украинской системе формирования доходов. Перспективы развития правовой экономики увязаны с возможностями реализации комплекса мероприятий «сферы – процедуры – органы – кадры – контроль». Освещены содержание и пути внедрения этого комплекса мероприятий, а также главные препятствия предложенным реформам. Изложена последовательность продвижения реформ.

Ключевые слова: реформы в Украине, развитие конкурентного порядка, отделение бизнеса от власти, конституционная экономика, правовая экономика, борьба с коррупцией.

К. Н. HUBIN

Ph. D. in Economics, associate Professor of the Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

О. О. NABATOVA

Ph. D. in Economics, associate Professor of the Economic Theory Department, Yaroslav Mudryi National Law University, Kharkiv

**THE STATE AND PROSPECTS OF LEGAL ECONOMY
DEVELOPMENT IN THE UKRAINIAN SYSTEM
OF INCOME FORMATION**

Problem setting. The transformation processes in Ukraine did not lead to the legal economy formation, it is therefore necessary to identify the main development obstacles of the legal economy and figure out ways to overcome them.

Recent research and publications analysis. The theory of constitutional economics developed by J. Buchanan, B. Ackerman, F. Farina, N. Berggren, W. Block, and T. DiLorenzo and other. The development of the constitutional economy theory in the conditions of transformation system was carried out by H. M. Andreieva, P. D. Barenboim, H. A. Hadzhyiev, S. Yu. Danylov, P. O. Dobrodumov, V. D. Mazaiev and other. However, the issues of state and prospects of legal economy development in the Ukraine has not received a final decision.

Paper objective. The article objective is to disclose state and prospects of legal economy development in the ukrainian system of income formation.

Paper main body. In Ukraine a major role in the processes of income distribution and redistribution plays an informal interaction of business and government. For the legal economy development is needed to realize a set of reforms «spheres – procedure – bodies – frames – control».

The first component provides for the reduction of the economy sectors, on the basis of which corruption relations are actively developing.

Change of work procedures of the public authorities provides for a comprehensive economy deregulation, transition to the automatically acting regulators and radical reduction of the discretionary power.

The third element (bodies) first in need of the powers expansion of the newly created anti-corruption structures and the establishment of anti-corruption court.

Public bodies need to be cleaned out from corrupt frames, citizens of developed countries should be more actively involved in leadership positions.

An effective control system of income and expenditure of politicians and officials require the introduction and accountability of the government to the people should be increased.

Conclusions of the research. Instead of legal economy development in Ukraine formed the complex conglomerate of corrupt relations between business and power, which makes it impossible the formation of legal economy. The initial impetus for overcoming this conglomerate may be the pressure from Western partners, but the legal economy development is impossible without the participation of civil society institutions and the wide layers of the population.

Short Abstract for an article

Abstract. The level of legal economy development in the Ukrainian system of income formation is characterized. Prospects of legal economy development associated with the realization possibilities of complex measures «spheres – procedure – bodies – frames – control». The author has presented the contents and ways of implementing this complex measures, as well as the main obstacles to the proposed reforms. The author sets out a possible sequence of reforms promotion.

Key words: reforms in Ukraine, the development of a competitive order, separation of business and state, constitutional economy, legal economy, the fight against corruption.